

SCHMIDT ÉVA

VOGULOK ÉS OSZTJÁKOK

Vogulok és osztjások — majdnem-elszáradt két ágacska az ugor törzsön. Beszédük hangzását néhány lépésnyi távolságról össze lehet téveszteni a magyaréval. Háromezer évvel ezelőtti önmagunk tükröződése... Bizony, kishíján későn eszméltünk legközelebbi rokonainkra, mikor már olyan rejtélyesen távoliak és kihalók voltak, mint valami kanadai indián törzs. Pedig hajdan együtt kezdtünk lovat tartani, együtt ismerkedtünk a déli nemesfémekkel, együtt ajánlottuk legszebb paripánkat a bálványoknak, és együtt énekeltünk. Nemzetünk nehéz serdülőkorában mi, magyarok, dicső rokonok után kutattunk, s találtuk helyettük őket. Zavarba jöttünk, szégyenkezettünk. De hát mennyivel jobb a »világ árvájának« lenni, mint a legnagyobb finn-ugor népnek?

Sajnos az ugor rokonságból mind a mai napig leginkább csak a rokonság érthető, de hogy milyen népeket is köt össze, az mindkét félnek meghaladja a képzelőerejét. Sosem-tapasztalt dolgokat nem idézhetünk fel. Nekünk felfoghatatlan a szibériai tajga, melyben napokig mehet az ember, míg egy magányos kunyhóra talál, a fél-éves, mindent csonttá fagyasztó tél, a coboly, jávorszarvas, medve, meg a hó alatt háló vogul vadász, aki 30 fok hidegben is élve ébred, és ráadásul könnyűszerrel költ százsoros énekeket. Az idős vadász alig tudja elképzelni, hogy van ember, akinek a lehajló fűszál nem mesél, aki nem ismeri a lazac nyers húsának ízét, nem néz minden nap farkasszemet a halállal; ember, aki minden lépésénél egy másikba botlik, állandóan siet és törekszik, pedig annyi mindene van, egyszerre sokféleképpen gondolkodik, mégis mások szavait kölcsönzi, mikor énekel. Persze, idős vadászokból egyre kevesebb lesz, és azok is hallgatják a rádiót: tudják, kivel tárgyalt aznap Kádár János, győzött-e a magyar válogatott. Kicsit csalódottak, mikor kiderül, hogy mégsem minden magyar szó hasonlít a vogulra.

A vogul nyelvet már csak annyian beszélik, mint egy kisebb falu lakossága: három és fél ezren, osztjákul pedig 17 ezer ember tud. Zord szibériai hazájuk akkora, mint fél Európa. Innen kapjuk az éltető kőolajat és gázt. Ki hitte volna, hogy egyszer majd csövek kötik össze földjeinket, és északról jön hozzánk délre a folyékony tűz? Azért

mégiscsak van köztünk némi hasonlóság, például az, hogy egyaránt nehezen fogjuk fel Nyugat-Szibéria félelmetes gyorsaságú fejlődését. Hogy egyik évről a másikra nagyvárosok nőhetnek ki a feneketlen mocsárból, hogy helikopteren jár a postás, Globusz-konzerv pótolja a vitaminokat, és hogy a végtelen tajga meg az Ob vize sem végtelen. A fiatal vogul, aki inkább kedvtelésből vadászik, farmerban jár, a fáradságos énekköltés helyett Abbát vagy Omegát hallgat, és nemigen ragaszkodik ahhoz, hogy olyan nyelvet beszéljen, amit a tizedik faluban már nem értenek. Ősinek tragikus történelme olyan számára, mint egy borzongató mese.

A régi vogulok és osztjákok ugyan a kihalás szélére jutottak nehéz életkörülmények és a cári elnyomás miatt, de szellemük eredetisége mindenkor lenyűgözte az őket mélyebben megismerni vágyó európaiat, így a magyar és finn kutatókat is. Saját őseiket tisztelték bennük, meg az örök embert, akinek a legsötétebb reménytelenségben is olyan a szava, mint a csiszolt drágakő. A magyar irodalmi élet egyik mulasztása, hogy avatott közvetítők hiányában nem fogadhatta be időben az »utolsó igazi törzsi költészetet«, melyet éppen rokonaink hordoztak. Az izmusok korában Európa művészi életét gazdagító ősi forrás hozzánk sokkal közelebb volt, mint a nyugati népekhez. Még nem fedeztük fel eléggé, nem ismerjük értékét. Ezt a mulasztást igyekszünk egy kicsit pótolni úgy, hogy nemcsak a »tisza forrásból« adunk ízelítőt, hanem abból is, ami belőle kifejlődött.

Északi rokonaink népköltészete olyan, mint a földjüket borító féléves hótakaró. Kívülállónak egyhangúnak tűnhet, ám a beavatottnak nemcsak a felszín minden

Anna Nyikityicsna Liszkova (osztják),
a népi énekek költője
Fotó: Schmidt Éva

Kaltiszjani,
az Ob vidék egyik legsötétebb falujának helye.
Fotó: Schmidt Éva

hajlata hordoz jelentést, de alatta érződik a nyári virágszőnyeg is. Külön esztétikai nyelv és közlésmód ez, melyet saját fiatal nemzedékük sem mindig ért. A voguloknál és osztjákoknál nem volt európai értelemben vett népdal. Ha volt is »készen« tanult szöveg, úgy annak minden szava sorsalakító mágikus erőt hordozott, félvezített bálványaiknak vagy az isteni eredetűnek tartott medvének szólt. Régi énekeik homéroszi eposzhoz hasonlóan adták elő a több ezer soros szent történeteket, sámánjaik extázisban közvetítettek a természetfeletti és emberi világ közt. Bármily lenyűgöző volt is mindez, nem elégedtek meg vele. Költészetből sosem elég; elvégre kinek jó az, ha az ember agya és szíve üres. Régebben minden valamirevaló ember köteles volt költeni tudni, gondolatait és érzelmeit finom művészi formában kifejezni. A dallamok közismertek voltak, de újat is lehetett szerezni. Nem túl bonyolultak, sokszor csak egy sor, három-négy hangon, ám mintha egy őrdögi számítógép tervezte volna befejezhetetlenre, szinte fizikai fájdalom abbagyni őket. Mindig újabb szavakat követelnek. Egy mesében azt mondja az apa a fiának: »tedd a hosszút rövidevé«. A fiú később kitalálja: énekelni kell. Az ének tette nemcsak elviselhetővé, hanem kellemsé a többnapos csónak- és szánutakat, hálófonást, varrást, várakozást. Szellemi narkotikum, melynek hatására – civilizált példával élve – a megállóban az ember sajnálja, ha félóra múltán mégis befut a busz. Másra is jó az ének. Túlfűtött hangulatban, mikor az érzelmek már-már széttörték volna a magartartás elfogadott kereteit, a vogul rögtönzött énekben vezette le indulatát. Hasznos dolog volt a költészet, emberalkotta védő birodalom a félelmetes idegen erők közt, – létszükséglet.

Ha már a téma és a dallam megvolt, a mindenki által ismert poétikai szabályok biztosították, hogy igazi műalkotás kerekedjék belőlük. A témát tagolták, szerkezetbe illesztették. A mondatokat, mintha legalábbis nyelvészek lettek volna, részeire bontották. Minden főnév kapott valami jelzőt, amit névtelen költő-ősök ezrei csi-szoltak kifejezővé. A viszonyzókat, ragokat, mint afféle olcsó szájbarágást, elhagyták, a képi tömörítés szürrealisztikus formákban virágozott. A »bálvány-szem-sötét-éj«, »tó-nagyszemű« (azaz látású)-isten«, »cobolyprém-lágy-ima«, »víziszörny-rombolta-mart« és hasonlók megszokott fordulatnak számítottak. Képszerűség és érzékeltetés mindenáron. A sorokat, hogy hatásuk még erősebb legyen, egy-két szónyi változtatással megkettőzték, ilyen összecsengésekből raktak ki a micinkhez hasonló rím-alakzatokat. A dallamhoz illesztésnél csak arra kellett ügyelni, hogy a hangsúlyok megfelelő helyre kerüljenek, – ennek érdekében tetszés szerint lehetett változtatni a szótagszámot vagy közbeszúrni jelentésnélküli hangokat. Témabeli kötöttség még annyi sem volt, mint a hagyományos európai költészetben; szinte mindezt meg lehetett énekelni.

Az itt közreadott dalokat egyszerű asszonyok költötték a közelmúltban, kicsit szegyenkezeve, hogy már nem olyan hosszúak és díszesek, mint a régieké. Az egyik az életet adó Kaltiesz istennő szent falujának elnéptelenedését idézi, a másik egy lány és a bálványszellem házasságának fantasztikus történetét meséli el, a harmadik a vendégül várt vadászok érkezésének örömeiben fogant. Az írásbeliség nélküli társadalomban csak emlékezetes éneke tehetné néhány nemzedéknyi időre halhatatlanná az embert.

Az évezredes költői gyakorlat, úgy látszik, nem volt hiábavaló. A vogulok és osztjások első írástudó nemzedékéből kiváló lírikusok emelkedtek ki. A Gorkij-díjas Juvan Sesztalov ideálisan egyesíti népe képi gondolkozását és a sámán-ősök kifejező-

erejét korunk művészetével. Univerzális tehetség: expresszionista vers, lírai regény, avantgarde színdarab, ifjúsági kalandregény, közéleti kritika egyaránt megdöbbentő (és rafinált) eredetiséggel folyik tolla alól. Magyarországon sokszor járt, egyike azon keveseknek, akik tudják is, érzik is, mi van a rokoni kötelék két oldalán. Meglenne ő a folklór-nyelv nélkül is, hiszen fiatal korában szinte egyik napról a másikra teremtette meg vogulul az európai szintű irodalmat. A régiek hagyománya számára végtelen formakincs, mellyel mindent ki lehet fejezni, új, izgató sokértelműséget hozva létre. Apja temetésén érzett megrendülése, a lóáldozat (valóban lovat áldoztak) borzongató emelkedettsége új életre keltett egy ősi imát, hogy aztán másik versével tehetetlen fájdalomában necsak apja védőszellemét, hanem a hagyományos kifejezés-módot is eltaszítsa magától. Megteheti, aki ura mindkettőnek. . .

Andrej Tarhanov Szibériában nőtt européer. Mikor hazánkban járt, sokan alig hitték, hogy nem magyar. Úgy való közénk, hogy közben minden sejtjében őrzi a tajga üzenetét, vadász ősei titokfejtő tekintetét, zenélő szavait. Sarkig tárul előtte minden pillanat a földgolyó bármelyik pontján, impresszionisztikus versei nem-sejtett mélységeket nyitnak meg. Nem tolakodik az előtérbe; látni tanít olyan szeretettel, mint amilyennel önmagát adta a látványnak.

Érdekes módon a vogulok és osztjások közül eleinte alig akadt prózaíró, pedig mesélik, ízes történeteik hajdan olyan bőséggel folytak, mint az Ob vize. Aztán nemrégén a legeldugottabb vidékről, ahová az őslakókon kívül alig merészkedett más, előkerült egy osztják fiú, és néhány éven belül meghódította a nyugat-szibériai olvasókat. Jeremej Ajpin olyan tipikus képviselője kora kultúrájának, hogy ha csak egyedül őt ismernénk, akkor is fogalmat alkothatnánk az új Szibériáról. Szülőföldje, sámán-ősei jóvoltából akár a legezotikusabb személység lehetne, de ez a szerep nem vonzza. A nehezebbik végét fogja meg a dolognak: közvetítője két világnak, és krónikása egy olyan változásnak, melyre aligha van példa a történelemben.

ANDREJ TARHANOV VOGUL KÖLTŐ VERSEI

ÁLOM

A Margitsziget messziről ragyog.
A Margitsziget szélén halk habok.

Ősz jár, levél száll. . . Ő itt van velem,
s minthogyha volna köztünk szerelem.

És arcainkon csillagfény lebeg.
S szól: »Nézd a folyót, nézd a fényeket,

s a templomból, halld, szól az orgona.
Mi lenne, ha el nem mennél soha?»

És én, hallgatva, hozzám hogy beszél,
már messze járok. Visszavár a tél.